

Heliga hägnader

Ett inlägg om Sigtuna,
tunaproblemet och fornborgarna

Rune Edberg

Mellan Frösjön och Sillen rinner Sigtunaån, som fått sitt namn av den by, vars marker den gränsar till. Enligt en källa från 1386 tillhörde Sigtuna biskopen i Strängnäs. Intill den historiska bytomten, som i dag är bebyggd med gården Stora Sigtuna, kan man ännu beskåda de metertjocka grundmurarna till ett medeltida stenhus (*fig. 1*). En arkeologisk undersökning av detta 1976 gav fynd också av yngre järnålderstyp. Äldre uppgifter finns om ett bortodlat gravfält (Holmberg 1969:212f; Lovén 1996). Mindre undersökningar på 1990-talet har dessutom kunnat påvisa odlingsrester från äldre järnålder på Sigtuna bys södra gårde och vidare har ett gravfält på östra sidan om Sigtunaån förslagsvis knutits till byn (Hållans 1996; Jakobsson 1999; Lindh 2000).

På byns marker, med ett magnifikt höjdläge på ett näs som skjuter ut i Sillen, ligger en fornborg som omsluter en flera hektar stor platå. På en karta från 1731 kallas den "Sichtuna borg" (Jakobsson 1999) (*fig. 2*).

Detta Sigtuna är alltså inte staden vid Mälaren utan det sörmländska Sigtuna, som ligger i Frustuna socken, i dag på god väg

att inkorporeras i den expanderande pendlartätorten Gnesta.

Jag har under en del år periodvis arbetat med Sigtunamaterial och kommit att intressera mig för övergripande historiskt-arkeologiska forskningsfrågor (Edberg 2006, 2007). I linje med denna inriktning, och genom att peka på existensen av ett sörmländskt Sigtuna, är det min förhoppning att kunna väcka liv i problemställningar som ligger latenta i själva ortnamnet.

Tunaforskning

Sigtuna är ett så kallat tunanamn, en ortnamnskategori som varit livligt omdiskuterad i över hundra år. Tolkningsförslagen har följt ett par olika linjer (centrala inlägg är bland andra Lindqvist 1918; von Friesen 1922; Sahlgren 1932; Andersson 1968; Holmberg 1969; Olsson 1976).

Mycket kortfattat kan man sammanfatta diskussionen enligt följande. En tolkning, som i mycket tog fasta på att tuna ibland påträffades kombinerat med hedniska gudanamn (så kallade teofora namn, som t. ex. Torstuna och Frötuna), lanserades vid 1900-talets början. Tunanamn antogs då ursprungligen ha betecknat kultplatser.

Detta synsätt ersattes så småningom av ett helt annat, där tunaorterna sågs som gamla administrativa, militära, merkantila och ibland också religiösa centra. Tolkningsmodellen, som i och för sig rymde avsevärda variationer, bottnade i en bland tongivande forskare underförstådd eller uttalad gemensam övertygelse om att det existerat en svensk samhällsorganisation under förkristen tid. Orter med tunanamn hade där spelat en nyckelroll (för en översikt av argumenten, se Hellberg 1984).

Detta paradigm är hegemoniskt den dag som i dag är. Det framgår både av ett modernt referensverk som Svenskt ortnamnslexikon och av den nya upplagan av det internationella standardverket Hoops Reallexikon. I bägge är förstahandsalternativet, vad gäller tolkningen av tunanamnen, den förkristna, samhälleliga centralorten (SOL 2003; Andersson 2007).

Sigtunanamnet

Forskningen om staden Sigtunas namn har fått en viss indirekt karaktär eftersom namnet anses ha flyttats från Fornsigstuna, dagens Signildsberg, till det nuvarande läget då staden etablerades vid 900-talets slut.

Icke förty har tolkningen varit föremål för olika svängningar och en rad förslag om innebörden av Sig- har lagts fram (översikt i Strid 1989; jfr också speciellt von Friesen 1922 och Sahlgren 1960).

Otto von Friesen var en av de forskare som tidigt argumenterade för att tunanamnen ursprungligen betecknat kultplatser. Vad gäller Sigtuna noterade han dessutom speciellt att förleden Sig- i forntiden associerats till Oden, en mångfacetterad gudom som ofta åkallades under bi- eller noanamn. Sig är ett sådant, "den segrande" vanligt i personnamn av typ Sigurd, Sigrid osv.

(von Friesen 1922). Den välkända berättelsen i Snorre Sturlassons Heimskringla om hur Oden grundlägger Sigtuna, sedan han anlänt från Asgård via Danmark och Sachsen, ansluter till denna tradition. Hela den omgivande trakten låg under Odens välde, heter det vidare hos Snorre.

I den läsning av Sigtunanamnen som påträffas i den nyssnämnda, moderna lexikaliska litteraturen återfinns emellertid mycket lite av sakrala tankar. Tolkningen av Sigpräglas istället av den tendens inom ortnamnforskningen som försöker att undvika sådana och istället knyta an till olika slags företeelser i terrängen. Den betydelse som ges företräde är således "framsipprande vatten, vattensjuk plats" (SOL 2003; Nyman 2005) samtidigt som tolkningen av efterleden -tuna ansluter sig till huvudparadigmet. Detta innebär att Sigtuna skulle uttydas som något i stil med centralorten vid sankmarken.¹ En ytterst högtflygande, lärd konstruktion om att Sigtuna kunde vara kopierat på keltiska Segodunon, med betydelsen stark borg, nämns också som ett möjligt alternativ i dessa uppslagsverk.

Som jag visade inledningsvis är Sigtunanamnet inte unikt. En genomgång har påvisat ett tiotal sådana namn i Norden. Ett smidigt sätt att förklara dessa är att de är uppkallelseamn, dvs de återgår på den berömda staden Sigtuna ungefär som 1800-talets svenska nybyggarsamhällen i USA kunde kallas för Stockholm eller Smaland. Förklaringen är säkert giltig i flera fall, men blir problematisk när det handlar om bebyggelser med tydliga förkristna rötter, som ovan nämnda Sigtuna i Frustuna.

Ny förförståelse

En anledning till att ta upp namnfrågan till ny granskning är att hela den bakomliggan-

Fig. 1. Lämningar efter en medeltida, profan byggnad vid Stora Sigtuna. Foto förf. 2008

Fig. 2. På höjden i bakgrunden ligger "Sichtuna borg". Foto förf. 2008

de inställning eller förståelse, som präglat den dominerande tolkningen av tunnamnen, numera starkt kan och bör ifrågasättas.

Att hundaren, ledung och mycket annat som regleras i medeltida landskapslagar var urgamla företeelser var för äldre vetenskap, särskilt inom ortnamnforskningen men också hos många arkeologer, närmast axiomatiskt. Mycken möda lades också ner på att med landskapslagarna som mall pressa in det kända beståndet av fasta fornlämningar i en territoriellt och fiskalt fixerad, förkristen samhällsapparat. Sverige sågs som ett urgammalt rike.

Numera är arkeologer i regel betydligt försiktigare med att använda landskapslagarna som källa till förhistorien. Det går inte att blunda för att de är formulerade av tidens överhet inom ramen för en allmän-europeisk, kristen och feodal tradition. Vi vet föga om hur – eller om – lagarna tillämpades ens under medeltiden. Att projicera en normativ källa av detta slag hundratals år bakåt är därför ur källkritisk synpunkt dubbelt äventyrligt.

Den svenska riksbyggnaden under medeltiden är däremot historiskt känd och belagd. Det är då som kungamakten genom adelsreformen knyter samhällets elitskikt ("stormännen", "hövdingarna") till sig och hand i hand med kyrkan skapar en sammanhållen, avgränsad, permanent enhetsstat.

Men även om Sverige, också i ett skandinaviskt perspektiv, framträder relativt sent (äldsta inhemska belägg på namnet är för övrigt först från ca 1325; KHL, Sverige) så uppstår riket naturligtvis inte hux flux utan har djupa rötter. Det Suedia som är känt i kontinentala skriftliga källor, tidigast från 800-talet, är således en latinisering av företeelsen Svethiudh (för källorna, se t. ex.

Fig. 3. "Svithjudh" på en runsten från 1000-talets första hälft (stil Fp). Aspa löt, Ludgo, Södermanland (Sö Fv1948;249). Äldsta inhemska belägg för begreppet. Foto förf. 2008.

Gahrn 1988). Svethiudh är lika med sveafolket, således svearna som etnisk enhet, med en rad olika konkurrerande hövdinga- och småkungadömen, symbolisk överkung och sammanhållande kultgemenskap i Uppsala. Metonymiskt är Svethiudh det territorium där svear bor (*fig. 3*).

Om man med andra ord beaktar att svearna och deras bosättningsområde (Svethiudh) och Sverige inte är alldeles samma sak så upplöses en hel del problem (jfr Hyenstrand 1989:15). Man slipper spilla krut på fåfänga rekonstruktionsförsök av en icke-existerande samhällsorganisation.

Idén om ett samband mellan tunaorter och tidigmedeltida och till kungamakten knutna företeelser som husbyorter och godscomplexet Uppsala öd kan också utan pardon avföras. Det handlar om olika forskningsfrågor.

Ytterligare en viktig anledning till omprövning är att framstegen inom socialantropologisk och religionshistorisk forskning spridit en ökad medvetenhet om förmoderna samhällens karaktär. Det sociala, politiska och religiösa livet var i dessa som en allmän regel förenade inom samma sfär. Den enskilde föddes in i en obligatorisk traditions-gemenskap där kulten var livets tyngd-

punkt och det sociala kittet. Detta är något som sekulariserade nutidsmänniskor, också forskare, har svårt att leva sig in i (jfr Steinsland 2007:30f).

Från många kulturer finns också belägg för att platser måste organiseras innan människor kan leva där, där måste skapas fasta, heliga punkter som de kan relatera till (Eliade 1987:22) Sakrala ortnamn är i denna process en helt normal företeelse och förekommer i alla kulturer (Vikstrand 2001:29f; jfr Hellberg 1986).

Seglivade namn

Hur platser får, behåller och förlorar sina namn är centrala problem inom ortnamnsforskningen. En mycket viktig slutsats är att ortnamn, så länge som de används kontinuerligt, är mycket seglivade. En plats som en gång i världen kan ha kallats t. ex. Sigtuna har gärna fått behålla namnet fast markanvändning och funktion förändrats, kanske gång efter gång, innan namnet så småningom, kanske efter tusentals år, dyker upp i de skriftliga källorna (Strid 1993:43f; jfr delvis annat synsätt hos Hyenstrand 1989:63f).

Skummar man en karta kan varenda svensk bygd tyckas ha sitt Berga, sitt Säby och sin Långsjö. Visst finns det många variationer men det är ändå som ett stereotypat mönster av snarlika eller åtminstone likartat konstruerade namn som upprepar sig om och om igen. Mycket opraktiskt, kan man tycka, sett med moderna ögon! Men den enkla orsaken är att namngivningen ägt rum efter lokala eller regionala natur- eller kulturföreteelser, under tilltagande landnam, bebyggelseexpansion och uppodling (Strid 1993:26f).

Mot detta synsätt står idén om så kallad styrd namngivning (Brink 2004). Likartade namn eller kombinationer av namn ses då

som vittnesbörd om en övergripande eller storskalig, förkristen samhällsorganisation. Underförstått att något slags myndighet suttit och beslutat om att etablera platserna och ge dem speciella namn. Tankar om styrd namngivning framförs ofta i samband med tunanamnen.

Centralorter

Att det under förhistorien funnits sociala skillnader liksom platser av olika dignitet framgår klart i form av arkeologiskt påvisade skillnader i bebyggelseskick, gravgåvor med mera. Så kallade centralorter har diskuterats mycket och tunanamnen har ofta förknippats med dem.

Ett inslag i denna argumentation är förhållandet att det vid många orter med tunanamn gjorts spektakulära arkeologiska upptäckter och fynd, t. ex. Sveriges största guldsfatt vid Tuna i Västerljung (Södermanland) och båtgravfälten vid Tuna i Alsike (Uppland) och Tuna i Badelunda (Västmanland, med Nordens guldrökaste grav). Vapenoffren på Estuna kyrkogård (Uppland) och offren vid Tune i Väte (Gotland) är andra exempel på speciella fynd på platser med tunanamn.

Vissa forskare har velat urskilja en tidig svensk "tunaortsorganisation", kanske redan under romersk järnålder (Hellberg 1984; Andersson 2007). Andra anhängare till idén har givit den en betydligt senare datering vilket dock gjort det nödvändigt att anta att tunaorterna ursprungligen hetat något annat. Åke Hyenstrand har t. ex. argumenterat för att ett sådant storskaligt och synkront namnbyte varit förknippat med en territoriell samhällsindelning under vikingatid (Hyenstrand 1989:52).

Ett stort problem om man vill visa på styrd namngivning eller namnbyte, avsett att införa platser med vissa funktioner, är att detta i sig förutsätter en centraliserad samhällsorganisation. Och när en sådan inte går att belägga med annat källmaterial så blir risken för cirkelresonemang eller teleologiska förklaringar mycket stor.

Ett mycket bättre alternativ är, tror jag, att se centralorter som framvuxna ur äldre lokala och regionala förhållanden och att namnen (däribland också tuna!) således helt enkelt följt med från dessa, enligt de seglivade ortnamnens princip.

Heliga platser

Den religiösa kulturen spelade en livsavgörande roll för forntidens människor. För att arbetet med jord, djur och fiskeredskap skulle ge livets nödtröst krävdes gudarnas bistånd. Krigslyckan låg likaså i gudarnas händer. Dessa mönster är arketypiska liksom förekomsten av sakrala platser på olika nivåer. Jämförelser med polyteistiska folk världen över visar att träd, stenar, grottor och bäckar kunde vara heliga, liksom berg och hela platser med ytor på några få kvadratmeter till flera kvadratkilometer. Gudavärlden var ständigt närvarande i vardagen och i landskapet. Den främsta egenskapen hos samhällets ledare var förmågan att förmedla kontakten med gudarna, vilken skedde genom offentliga kulthandlingar, men också privatkult hör till bilden. I Landnamabok berättas t. ex. om Torsten rödnäbb som blotade i forsen vid sin gård (Ström 1997:86f; Vikstrand 2001:20f).

Vissa ortnamnselement får anses vara sakrala i sig, till exempel ”vi” och troligen ”al” och ”hov”, alla med en grundmening av helig plats (också ”harg” kan höra till gruppen). När det gäller namn som på det se-

mantiska planet inte är sakrala kan man tala om sakral referens. Således är berg, lund och åker vanliga naturnamn som ibland också kan tänkas ha sakral betydelse vilket då beror på det ursprungliga sammanhanget. Här träffar man givetvis på avsevärda källkritiska problem (Vikstrand 2001:42). Man bör enligt min mening inte utesluta att också många andra mycket vanliga namn av olika slag som t. ex. Eke (-by, -sta), Brunn (-a, -by) och Fors (-a, -by) i många fall haft sakral referens, alltså till heliga platser. I så fall kan de sakrala namnen vara mycket fler än vad som brukar antagas. I vart fall kan då, och i ett diakront perspektiv, någon skarp gräns mellan sakrala och icke-sakrala ortnamn knappast urskiljas.

Försvunna ord

Man kan notera att ”vi”, ”al” och ”hov” i princip försvunnit i språket som appellativ vilket inte är fallet med ord som berg, lund och åker. En jämförelse kan här göras med tuna. Enligt de i detta sammanhang vanliga språkliga, upptecknade källorna verkar ordet tun (tuna har utvecklats ur pluralformen tunir) ha fört en undanskymd tillvaro i medeltidsspråket och bygdemålen. Där det påträffats har det haft en markant västlig utbredning, främst belagt i Jämtland, Dalarna och Bohuslän (i norskan har ordet överlevt) och dessutom på Gotland (Rietz 1867; Söderwall 1894). Karl Axel Holmberg ansåg sig till och med kunna konstatera att ordet i princip dött ut som appellativ i östra Sverige (Holmberg 1969:252f). Egendomligt nog är det i denna region som tunanamnen är vanligast.

Etymologiskt betyder tun inhägnad eller inhägnat område. Hägnader har i alla tider varit en nödvändighet i jordbrukssamhällen och måste alltså ha varit ytterst vanliga. Om

ordet således betecknat stängslade gården, fågator, boskapsfällor, gårdsplaner eller liknande verkar det besynnerligt att funktionen som appellativ klingat av. Däremot skulle man kunna förklara fenomenet, om det på samma sätt som vi, al och hov betecknat en förkristen helgedom, dvs varit semantiskt sakralt. Appellativet hade då blivit oanvändbart i och med att kyrkan vid kristnandet inte övertagit och införlivat det.

Men vi, al, hov och tuna har konserverats i ortnamn, vilket kan förstås av den ortnamnsteori som säger att språket skiljer mellan appellativ och ortnamnselement. Ortnamn myntas visserligen efter appellativ men börjar efter en tid leva sina eget liv. De bildar ett eget system med egna semantiska förutsättningar (Strid 1993:43f). Bullerbyn kan mycket väl ligga öde och tyst, en herrgård heta Torp och Rosenkälla vara en motorvägskorsning.

Fornborgar

Om tuna alltså betyder någon särskild form av hägnad plats så borde sådana platser kunna gå att spåra arkeologiskt. Av de många namnen att döma bör de ha varit ganska vanliga.

Förhistoriska hägnader finns som beaktat bevarade i stort antal. Antikvariskt har de som regel kallats fornborgar, vilket motsvarar äldre föreställningar om funktionen, alltså att de byggts för försvar eller tillflykt.

Fornborgsforskningen har gjort stora framsteg och kunskapen om anläggningarna kunnat nyanseras betydligt (bland viktiga nyare bidrag kan nämnas Andersson & Dunér 1987; Johansen & Pettersson 1993; Stenbäck 1994; Olausson 1995, 1996, 1997, 1999, 2002, 2007, 2007, 2007b; Olausson & Lindström 2003; Wall 2003).

I dag räknar man grovt med två kronologiska kategorier. Dels den yngre bronsålderns fornborgar dels de fornborgar som härrör från yngre romersk järnålder och folkvandringstid. De förra har ofta låga slingrande stensträngsliknande murar och betecknas numera antikvariskt som vallanläggningar, alternativt gravhägnader, medan de senare har kraftigare och ibland kallmurade vallar, ibland som en halvkrets, ibland med vallar utanpå varandra och ibland som koncentriska ringar. En tredje, mindre men betydelsefull grupp har betecknats som boplatsborgar eller som befästa eller inhägnade gårdar. De karaktäriseras av att det innanför hägnaderna förekommer huslämningar och kulturlager (Olausson 1995, 2002, 2007b).

Brända ben, keramik och andra smärre spår av mänsklig verksamhet har inte sällan påträffats också inne i de fornborgar som saknar avtryck av bebyggelse. Detta kan vara lämningar efter tillfälliga vistelser men kanske lika gärna rester från offerhandlingar. Torun Zachrisson har föreslagit att de mycket höga fosfatvärden som uppmäts inne i hägnaden ("fornborgen") på Helgö dels är spår efter eldande på berget med påföljande fysikaliska processer, dels efter ruttande djur- och människokroppar (Zachrisson 2004).

Michael Olausson har nyligen fäst uppmärksamheten på ett äldre fynd av fem guldringar, med en sammanlagd vikt av 788 gram, i anslutning till vällen vid Solviksborg i Kärrbo, Västmanland (Olausson 2007b). Han sätter depositionen i samband med den lokala aristokratins deltagande i krigen på Balkan på 400-talet men utan att ge den någon uttrycklig tolkning. Men att det handlar om ett gudaoffer tycks mig högst sannolikt.

Vad är då fornborgarna spår av? Att orostider varit vanliga förr och att anläggningar för skydd och försvar måste ha behövts är säkert sant, och ett argument som är alldeles omöjligt att tillbakavisa i diskussionen om deras syfte och funktion.

Men lika omöjligt är det att avvisa argument om att många fornborgar rent praktiskt sett måste ha varit svåra eller omöjliga att försvara. Begrepp som äkta och falska fornborgar har använts efter analyser av om murkonstruktionerna dugt för militära syften eller inte. Metoden är visserligen ganska subjektiv men demonstrerar ändå det tvivel som arkeologer alltid hyst om att fornborgar som allmän regel verkligen varit fortifikationer. Också äldre forskning såg ibland möjligheten att vissa fornborgar snarare varit kultplatser än försvarsanläggningar (Schnell 1933, 1934 bör särskilt nämnas).

Topografin är också en faktor. Redan Gunnar Gihl, som 1918 publicerade den första inventeringen av Upplands fornborgar, uppmärksammade att det i hans undersökningsområde fanns fornborgar som inte låg på höjder utan på plan mark och redovisade tre sådana (Gihl 1918).

Ett av Gihls exempel var Sätterringen, som ingår i ett kilometerlångt stensträngskomplex i skogsmark på gränsen mellan Lunda (Sigtuna kommun) och Frösunda (Vallentuna kommun).

Sätterringen var på 1980-talet föremål för en kartering på initiativ av Arbetsgruppen Långhundraleden. Ett flyttblock med granater observerades centralt i ringen, vars diameter är 60–70 meter (*fig. 4–5*). En fosfatundersökning, som gjordes vid samma tillfälle, visade förhöjda värden (ATA). Arbetsgruppen lutade åt att det är frågan om

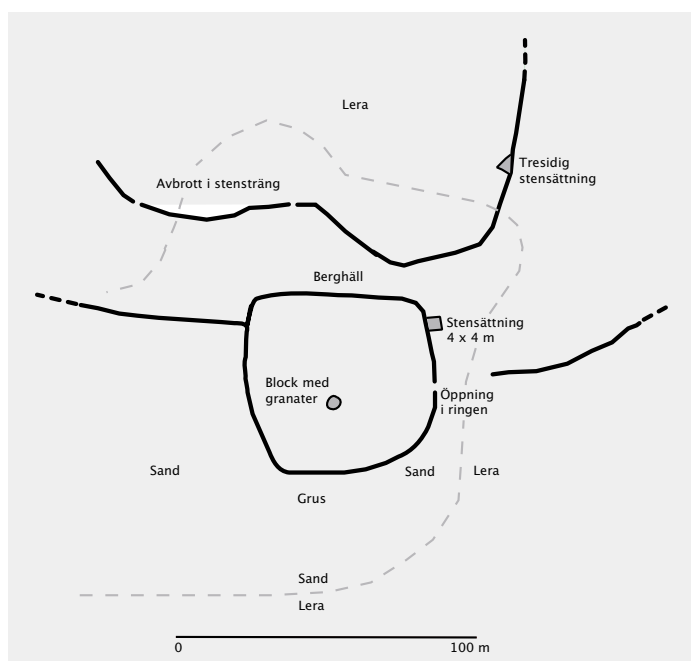

Fig. 4. Sätterringen med anslutande stensträngssystem.
Ritning förf. efter
uppmätning i ATA.

Fig. 5. Ett parti av vällen i Sätteringen. Foto förf. 2008.

en kultplats, en tolkning som enligt uteslutningsmetoden förefaller också mig vara den enda som återstår eftersom de andra tänkbara alternativen, nämligen kreatursfälla och försvarsanläggning, ur praktisk synpunkt verkar orimliga.

Himmel och jord

I och med att intresset för landskapet som meningsbärare rent allmänt har ökat inom arkeologin har sakrala tolkningsalternativ i dag fått ny aktualitet. Heliga berg är ett allmänmänskligt fenomen och steget till högre makter är psykologiskt sett inte långt på en bergstopp. Religionsfenomenologer betonar också ofta de heliga platsernas avvikande eller storslagna karaktär, liksom den individuella och kollektiva upplevelsens betydelse (Eliade 1987:38f; jfr Vikstrand 2001:229f).

Fornborgsberg kan ju för övrigt ha betraktats som heliga redan innan de hägnades. Man kan också notera att man inifrån de fornborgar, som har höga kraftiga vallar, kan uppleva sig som avskild från den vanliga världen. Sikten begränsas åt alla håll utom mot himlen (jfr Fernstål 2004:75f). Borggården kan också upplevas som ett slags scen eller amfiteater, så t.ex. tydligt i Gåseborg (Järfälla, Uppland), där man också kan notera hur ”förborgen” skapar som ett yttre rum utanför det ”allra heligaste” där det för övrigt också finns ett jordfast block, som kan associera till ett offeraltare (jfr Carlström 2003; Eriksson 2006; Schnell 1934 med andra liknande exempel).

Den fornskandinaviska världsbilden var koncentriskt cirkelformad inifrån och ut med Asgård, Midgård och Utgård. Att betrakta fornborgar som symboliska representationer av gudaboning i världens mitt lå-

ter sig rimligen därmed, visserligen på ett mycket allmänt plan, också göras.

Att se anläggningarna som kultiska hägnader, platser mellan himmel och jord, gudar och människors olika världar, det heliga och det profana tycks mig sammanfattningsvis vara en förklaring minst lika god, rentav allmänt sett betydligt bättre, som den militära tolkningen (jfr Carlsson 2005). Inga säkra arkeologiska belägg existerar i vart fall mig veterligen för något av tolkningsalternativen (att ge de spår av bränder, som kunnat konstateras på många lokaler, en tolkning i någon bestämd riktning verkar hopplöst).

Ivar Schnells försiktiga analys håller efter ytterligare 75 års forskning fortfarande: *”Trots att jag icke nu kan framlägga bevis för att kult bedrivits i fornborgarna, vill jag åtminstone som arbetshypotes antaga detta, och det synes mig då, som en förklaring på de falska fornborgarna vinnes. De äro, synes mig fornborgar som anlagts på områden där de icke behövs till sin ursprungliga uppgift som befästningar, men väl till sociala uppgifter”* (Schnell 1934:246).

Möjligen kan man neutralisera motsättningen mellan försvars- och kulttolkningarna om man ser det som möjligt att vissa av de heliga platserna kunde försvaras militärt, åtminstone under gynnsamma förutsättningar eller i andra fall kanske på något slags symboliskt sätt. Anläggningarna i sig kan också ses som territoriella markeringar.

Att söka analogier med kontinentala anläggningar, där läget ifråga om skriftliga källor kan vara bättre än i Skandinavien, borde, tycker man, vara en framkomlig väg för fornborgsforskningen. Men de källkritiska problemen verkar vara mycket stora (jfr Stenberger 1925; Müller-Wille 2002).

Kultplatserns namn

Ortnamn på sten, stena, borg och borga har länge kopplats till fornborgar (Gihl 1918). Ytterligare ett fornborgsord är ring, så t. ex i Rimbo ("Ringbo", efter en fornborg intill samhället; Calissendorff 1986:117) Att tunanamen också skulle kunna associeras med fornborgar verkar mot bakgrund av det förda resonemanget inte otroligt, rentav fullt rimligt.

Rent allmänt kan man för övrigt också konstatera att spridningen av fornborgar och tunanamn i stora drag sammanfaller. Detta bevisar dock endast att båda har ett samband med bebyggelsens utbredning.

Att belägga ett positivt, geografiskt direktsamband mellan fornborgar och tunanamn är däremot svårt. Karl Axel Holmberg noterade i sin stora genomgång att det visserligen i enstaka fall förekom fornborgar intill platser med tunanamn. Ett exempel kunde vara fornborgen Tunaberg i Botkyrka (Södermanland) som ligger på mark, tillhörig den näraliggande byn Tuna (Holmberg 1969:188f; också Wall 2003:85f). Men någon korrelation kunde han inte urskilja (Holmberg 1969:279).

Men eventuella samband låter sig kanske inte konstateras med hjälp av linjal och passare? För även om det kan gå att få fram säkra eller sannolika uppgifter om vilken enhet som i varje särskilt fall äldst hetat Tuna (jfr Holmberg 1969) är det alls inte lika klart att det historiska bebyggelseläget är identiskt med den plats inom gårdens eller byns territorium som ursprungligen namngivits. Ett typiskt äldsta belägg kan t. ex. vara från 1500-talet medan namngivningen kan ha skett ett och ett halvt årtusende tidigare. Den historiskt belagda tunaenheten kan också ha upplösts eller sprängts i sina beståndsdelar med allt vad detta kan ha

medfört. Tuna i Badelunda (Västmanland), har tidigare av allt att döma omfattat också grannbyn Långby, den enhet på vars mark det kända Anundshögsområdet ligger. Impedimentet med bl. a. den berömda guldgraven kan tänkas vara ett äldre boplatsläge (Fernstål 2004:38f).

Avståndet kan också tänkas variera av andra orsaker. Att en fornborg i höjdläge inte kan byggas alldeles intill en stormannagård på slätten är ju av topografiska skäl självklart men inget hindrar att det är stormannen som kontrollerar fornborgen (och ritualerna där, som kanske samlar hela bygden) även om den skulle ligga på utmarken. Tuna skulle i ett sådant fall då hypotetiskt kunna syfta på en storgård med en, eller flera, fornborgar.

Möjligheten av att fornborgar i höjdläge varit "tunaanläggningar" utesluter emellertid inte att sådana, byggda på annat sätt, funnits i själva bygden. Kanske är det idén om den heliga hägnaden som är det centrala, och att denna sedan tilläts materialisera sig eller utformas på olika sätt (jfr Olausson 1999).

Ringar med variationer

Sedan de blivit kristna rev härskare efter härskare i det germanska Europa ned hednatemplen och slog sönder avgudabilder och idoler. De utfärdade sedan drakoniska förbud mot alla former av hedniska sedvänjor. En hel del beskrivningar av sådana åtgärder och föreskrifter finns bevarade och ger många hållpunkter till kännedomen om kultlivet under förkristen tid (Andrén 2002).

I Knut den stores engelska förordning från 1027 heter det:

"We earnestly forbid all heathen practices. Namely, the worship of idols, heathen

gods, and the sun and the moon, fire or water, springs or stones or any kind of forest trees, or indulgence in witchcraft, or the compassing of death in any way, either by sacrifice or by divination or by the practice of any such delusions” (övers. Robertson 1925).

I de svenska Upplandslagen och Gutalagen liksom i norska medeltidslagar varnas för dyrkan inte bara av stenar utan också av heliga träd, lundar och källor (jfr Kyhlberg 1991:105; Andrén 2002).

Att kulten var knuten till särskilda platser, både till naturföreteelser och anläggningar byggda av människor, står alltså klart. Kultplatser hägnades kanske delvis mot intrång men främst för att markera gränsen mellan heligt och profant. I västnordiska källor finns uppgifter om detta slags inhägnade heliga platser och offerplatser. Arkeologiskt har spår av trästaket eller palissader påträffats i samband med undersökningar av bronsåldersanläggningar (Olausson 1999). Den stenskodda palissad som påträffats nedanför kungsgårdsplatån i Gamla Uppsala kan ha omgärdat hela kultplatsen (Sundqvist 2004)². Ola Kyhlberg har diskuterat de gotländska stavgårdsnamnen (vilkas innebörd enligt min mening verkar ligga snubblande nära tunanamnens) och som analogi anfört en dansk kultplats som vid undersökning visat sig bestå av en mindre byggnad, en stenkummel, en inhägnad slaktplats och en brunn. Anläggningen ersattes senare på samma plats av en kyrka (Kyhlberg 1991:108; jfr Andrén 2002: 312f).

En hägnad kan ringa in ett heligt område och ringen som begrepp återfinns också i den ritual, där en gud, identifierad med Nerthus eller Njord, körs runt åkern i en vagn för att ge god äring (Warmind 2004;

Steinsland 2007:16f). Här kan också inskjutas att Njord i norröna källor sägs bo i Noatun – här kan alltså ”tun” beläggas i ett sakralt sammanhang. ”Noatun” kan uttydas ”skeppstunet” och i Västnorden är Njord ett slags motsvarighet till antikens Poseidon eller Neptunus. Men i området runt Mälaren, som enligt Gro Steinsland varit ett huvudområde för Njordkulten, är han istället åkerbrukets och grödans gud (Steinsland 2007:156f).

Som en analogi kan anföras att ”ringen” eller ”avgränsningen” ingår i allmänmänniskliga, religiösa handlingsmönster. I norra Indien drar man en cirkel runt byn när en epidemi närmar sig för att hindra sjukdomsdjävlar att tränga in. I det medeltida Europa konsakrerades stadsmurar regelbundet för att de skulle skydda mot djävulen, pesten och döden (Eliade 1987:49).

För att ta ännu en analogi så slaktades inför sammankomsterna med folkförsamlingen i Aten svin på altaret varefter offerprästerna med blodet tecknade en helig ring runt de närvarande. Därefter uppsände en härold en bön till gudarna och förbannade alla försök att bedra folket. Aristofanes beskriver detta i pjäsen Archanerna (Flacelière 1987).

I norröna källor möter vi ringen också i samband med begreppet ting. Vissa äldre forskare kopplade gärna tingen till gravtypen med runda stencirklar, med den folkliga beteckningen ”domarringar” medan andra sökte belägga analogier till den med heliga rep (veband) och hasselkäppar omgärdade norska tingsplats som beskrivs i Egil Skallagrimssons saga och till de ting, som hölls på Island och som är kända från berättande källor (Holmgren 1929; Alving 1936; Sundqvist 2004). Ringar burna av människor har, sannolikt i alla kulturer, haft symboliska laddningar som gått utöver

prydnadsvärdet. Fönnordiska källor nämner att eder svors och löften gavs vid heliga (metall-)ringar. Vid den nyligen undersökta kultplatsen Lilla Ullevi i Upplands-Bro har ett 60-tal amuletringar av järn påträffats (Bäck 2008).

Om svenska ting under förkristen tid vet vi egentligen ingenting. När ting dyker upp i runstenskällor på 1000-talet är det fråga om uppländska och sörmländska stormän som proklamerar att de upprättar egna tingsplatser, sannolikt för att hävda sin maktposition i det nya politiska läge som inträtt sedan de ställt sig på Sigtunakungarnas sida, gått över till kristendomen och alltså inte längre kan leda bygdens blotfester (Edberg 2007b:60f). Att tingen skulle vara uttryck för något slags tidig bondedemokrati är en vacker men verklighetsfrämmande idé för i motsats till situationen i nybyggerlandet i Nordatlanten hade den sociala skiktningen i Skandinavien långa traditioner. Äldre "tingsplatser" får därför troligen ses som identiska med de kultplatser, där gudarnas vilja ceremoniellt tolkades antingen av rituella specialister på uppdrag av traktens makthavare eller av de senare själva.

Politik, rättskipning och handel hade alla samma sakrala karaktär och verksamheterna vävdes samman på sådana platser, dit bygdens eller regionens människor samlades vid bestämda tidpunkter (jfr Ström 1997:70f; Steinsland 2007:293).

Bronsålder

Att försöka ge kultiska lämningar, som ännu i mycket begränsad utsträckning har uppmärksamats arkeologiskt, någon generell datering är naturligtvis omöjligt. Men hypotetiskt erbjuder fornborgsforskningens resultat möjliga analogier. Kanske har vi där till och med en fingervisning inte bara om

tunaanläggningarnas och därmed till tunanamnens ålder utan också till tidsställningen av hela det sakrala namnkomplexet.

Något som avgjort talar för en tidig datering är att inte bara asagudarna utan också det äldre skiktet av gudar (som Ull och vaner som Njord och Härn), vilket var nästan bortglömt under de stora fönnordiska skaldernas och berättarnas tid, är representerat bland tunanamnens förleder. Dessa gudar förekommer också i samband med det sakrala vi (jfr Larsson 1998:22f). Detta skulle kunna innebära att en del teofora namn bör kunna gå tillbaka till bronsåldern. Arkeologiskt känner vi numera till existensen av fast bosättning med åkerbruk från denna tid och språkligt hindrar ingenting en datering av tunanamn till vår tideräknings början eller rentav ännu tidigare (jfr Andersson 1968; Olsson 1976).

Den fornskandinaviska religionen kan antas ha fått den form vi i känner från de senare västnordiska källorna under folkvandringstid. Anders Carlsson betecknar tiden 200–550 som "mytologins verkligt aktiva tid". (Carlsson 2005). Det är sannolikt under denna tid som Odenkulten, med alla sina guldoffer, och runkonsten som också nära förknippas med Oden, når Skandinavien.

Men vanerna är äldre än 200-talet (Nertus/Njord nämns t. ex. av Tacitus) liksom Ull, som föreslagits vara en skepnad av bronsålderns himmelsgud (Steinsland 2007:271f). Kulten av dessa gudomar kan ha skett i tidens vallanläggningar. De hägnader av olika slag som anläggs under yngre romersk järnålder–folkvandringstid behöver inte representera något kontinuitetsbrott utan snarare ses som en vidareutveckling av denna tradition, men med ett nytt panteon.

Fig. 6. Kallmur i Trollbergets fornborg, Sigtuna. Foto förf. 2008.

Fig. 7. Vy från väster mot Trollberget, Sigtuna. Foto förf. 2008.

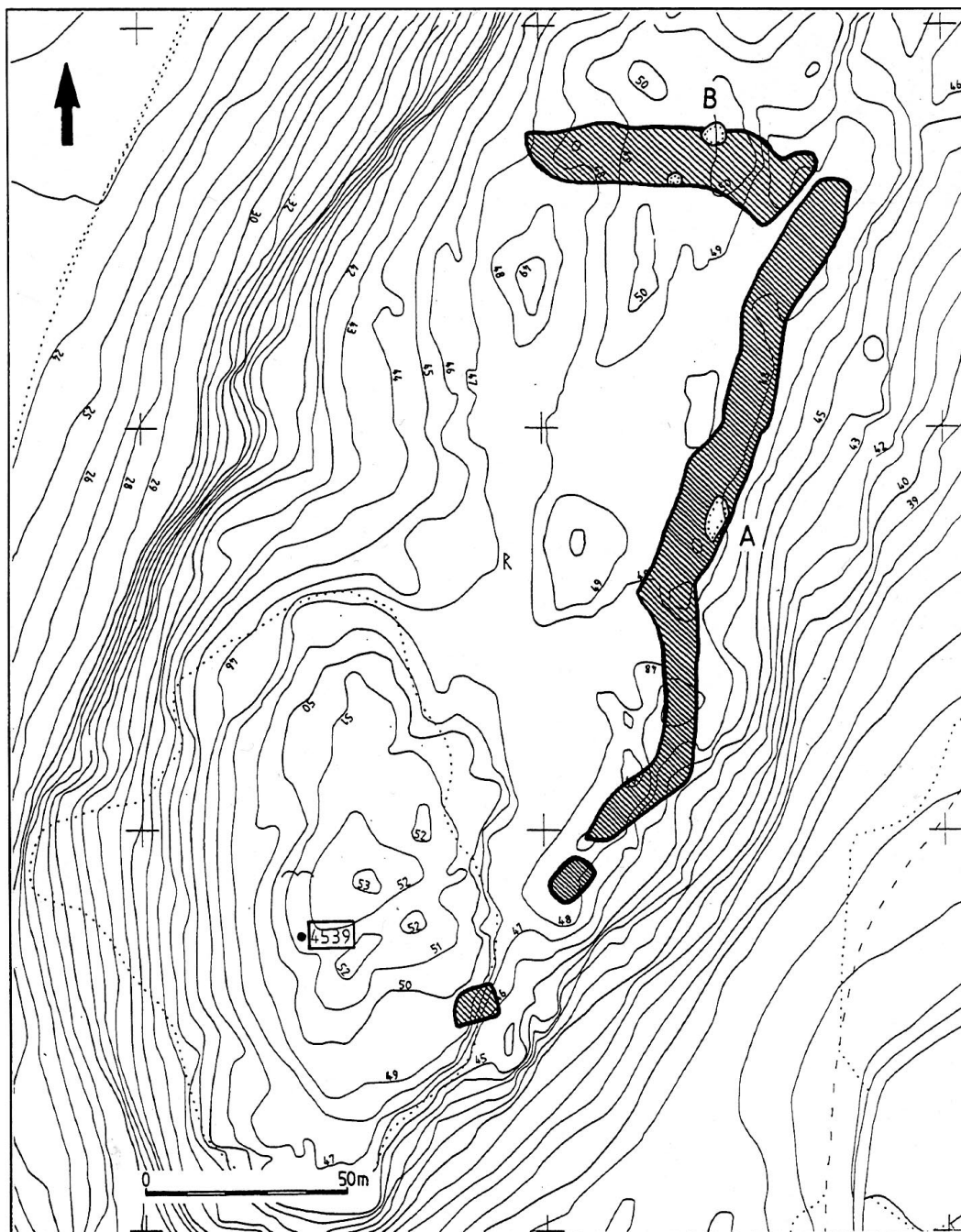

Fig. 8. Trollbergets fornborg, Sigtuna, uppmätt 1997. (A och B är ställen som undersöktes och restaurerades 1997 på grund av skadegörelse). Efter Olausson 1997.

Odens kultplats?

En tolkning av Sigtuna som "Odens hägnade kultplats" framstår som möjlig. Vad gäller Sigtuna i Frustuna är det svårt att frigöra sig från att idén om att byn kan ha fått sitt namn efter fornborgen. Om det skulle förhålla sig så kan det vara intressant analogi för tolkningen av stadens namn.

Om Sigtunanamnet har flyttats från det nuvarande Signildsberg till Sigtuna är det på den förstnämnda platsen som vi ska söka efter den möjliga platsen för offren till Oden.

Men för diskussionens skull kan andra möjligheter övervägas. Om man lyfter blicken från Sigtunas svarta jord finns det saker att reflektera över. Bland äldre lämningar i Sigtuna märks således en fornborg. Trots att denna ligger endast knappt 900 meter fågelvägen från S:t Per, uppmärksammades den antikvariskt först i samband med fornminnesinventeringen 1949 (Hallbäck 1952). Om skogen hölls undan hade man därifrån en vidsträckt utsikt, inte minst över Mälaren. Muren har varit flera meter hög men är nu delvis utrasad (*fig. 6–8*). En mindre arkeologisk undersökning av den har gjorts och då påträffades spår av något slags timmerkonstruktion. C14-analys, baserad på fem träkolsprover, gav en datering av uppförandet till folkvandringstid och av aktivitet till vendeltid (Olausson 1997).

I sen tid har fornborgar ofta omgetts med folkliga sägner om drakar, jättar, troll och andra övernaturliga väsen. Ibland har de också fått namn som avspeglar detta och på moderna kartor kallas berget där Sigtunaborgen ligger för Trollberget.

Hypotetiskt har vi här en kultplats eller åtminstone en helig plats av något slag. Kanske helgad till Oden? Kallad – Sigtuna?

Nammiljön i Sigtunas omgivning på ömse sidor om Mälaren har ännu starkt sakral prägel med, som det verkar, betoning på Odenkulten. Här finns således Håbo, Hå-tuna och Hållunda med en eventuell perifras för Oden i förleden (Hå = "den höge"). I Aske spökar möjligen Odens träd Yggdrasil (von Friesen 1922; Vikstrand 2001: 275/n.200). På något längre avstånd märks Odensala ("Odensharg") med dess stora, märkliga, arkeologiskt totalundersökta kultanläggning och kyrkplats med förhistorisk processionsväg (Olausson 1995:59f, 190f; Vikstrand 2001:219f). Många fler teofora och sakrala namnexempel kunde ges. En eventuell flyttning av Sigtunanamnet får alltså ses i detta sakrala landskapssammanhang, utan tvivel meningsbärande för järnålderns befolkning.

Slutsatser

De hövdingasäten som uppstod under järnåldern gjorde det givetvis inte i obygderna utan i bebodda trakter, således på lokaliteter som ortsbefolkningen redan hade namn för. Att viktiga kultplatser ofta låg i anslutning till bygdens centrum, eller någonstans på den lokale stormannens ägor, verkar också rimligt att anta. De hade sina namn, vissa kallades kanske vi eller något på vi, andra åker eller något på åker, andra tuna eller något på tuna och så vidare. Skillnaderna i namngivning berodde sannolikt på lokala orsaker av olika slag och inte på något slags styrning.

Att en gård eller by som sekundärt anlagts vid en viktig kultplats också kunnat få namn efter denna eller av läget intill är en rimlig tanke. Det gotländska Visby är ett exempel på ett känt namn som har tolkas på ett

sådant sätt som ”byn vid viet” (diskussion i Kyhlberg 1991:226f).

Om kulten på en plats kommit att få stor – till och med central – betydelse för bygdens människor kan ägarna till gården eller byn ha höjt sin status med hjälp av storkhögar, påkostade gravgåvor och liknande manifestationer, vid sidan av de rent kultiska. För det ligger nära till hands att anta att markägaren utnyttjat kultplatsen också till att stärka sin ställning i övrigt. I ett samhälle som järnålderns utan fastighetsregister, lagar och polis var allt markinnehav avhängigt att ha makt att sätta bakom ägoanspråken, och makten byggde inte bara på våldsanvändning utan var också sakral och ideologisk. Mellan dessa två poler har givetvis i alla tider funnits ett dialektiskt förhållande.

Att sådana orter efter kristnandet i stor utsträckning blivit kyrkplatser eller till och med fått ge namn åt hela socknar får ses som en förlängning av dessa maktförhållanden, således att samhällets överhet alltid strävar efter att behålla greppet om ideologiproduktionen.

För att det finns ett samband mellan tunanamn och den kyrkliga organisationen framstår som helt säkert. Otto von Friesen jämförde Upplands ca 40 tunanamn med de ca 500 stanamnen. Han kom fram till att trots att stanamnen är över tio gånger så många har endast 15 av dem blivit sockennamn, vilket motsvarar 3 procent, medan 14 tunanamn, 30 procent, blivit sockennamn (von Friesen cit. av Holmberg 1969:12f). Nyligen har Stefan Brink f. ö. kunnat visa att i Tierp, en av Upplands största socknar, kyrkohemmanet under medeltiden hetat Tuna och också föreslagit att kyrkan uppförts på en plats som hetat Tuna (Brink 2007).

Omkring 35 av 120 kända tunanamn inom det medeltida Sveriges gränser är sockennamn eller på annat sätt orienterade till kyrkan. Det är en mycket hög andel jämfört med andra ortnamnselement. ”Det förefaller möjligt att vi med detta konstaterande funnit något väsentligt i Tuna-problemet” konstaterade Karl Axel Holmberg, dock utan att vidareutveckla tankegången (Holmberg 1969:272f).

Bilden av något slags inrättat system av förhistoriska tunaorter tonar bort om man accepterar den allmänna principen för hur ortnamn bildas, traderas och bevaras och bortser från den osannolika idén om ett storskaligt namnbyte.

Tuna framstår då som ett ganska trivialt ortnamnselement. Hade det inte försvunnit som appellativ hade det troligen också undgått att mystifieras inom forskningen utan behandlats som många andra i gruppen av så kallade plurala namn med sakral referens (t. ex. Lunda).

Paradoxalt nog kan vi därmed vara tillbaka till de tolkningar, som gällde innan de vidlyftiga konstruktionerna av ett tidigt Sverige blev populära.

Redan för nästan hundra år sedan skrev Erik Brate: *”En del av Tuna-namnen innehålla själva en antydning om ortens bestämelse”* (–) *”Den jämförelsevis täta förekomsten av Tuna-namn synes lättare begriplig, om ordet betecknat en plats för gudadyrkan, varav varje bygd hade behov...”* (Brate 1918).

Det centrala i den fornskandinaviska kulten var offret, blotet, och det är frestande att se namn som Svintuna (Holmberg 1969:226f) och Fituna (”Fätuna”; Holmberg 1969:191f; jfr Andersson 1968) i detta sammanhang. Kanske har det ibland också varit frågan om hägnadsliknande naturbild-

ningar på vilka för övrigt ibland folkliga namn kan ha traderats (som "Smörkätten"; Gihl 1918) som låter en ana slaktoffrens kusliga skrik och den dävna stanken från av heligt blod insmorda, nedkletade flyttblock.

Nyligen har två kultlokaler som kopplats till vi-namn undersökts, Lilla Ullevi i Upplands-Bro och Götavi i Vintrosa, Närke. Rapporten från den förstnämnda är när detta skrivs inte publicerad men en kort sammanfattning av resultaten föreligger (Bäck 2008). Vid Lilla Ullevi fanns en ca 100 m² stor stenkonstruktion med två åt öster utskjutande armar. Mellan armarna fanns spår av fyra kraftiga stolpar, som kan ha burit upp ett podium. Platsen har helt eller delvis varit omgärdad av en pallissad. Dateringarna sträcker sig från romersk järnålder till vikingatid.

Vid Götavi fanns en 15x18 m plattform av lera som vilade på ett fundament av nio rader nedgrävda stenar. På ett lyckligt sätt stöds arkeologin här av det historiska kartmaterialet som på platsen uppvisar en avgränsad ängslycka, ouppodlad ännu på 1700-talet. Höga halter av animaliska fett-syror på plattformen indikerar offerhandlingar. Ortnamnet tolkas av utgrävaren som "Odens kultplats" (Svensson 2008).

Mitt intryck är att båda dessa platser, undersökta av andra arkeologer och i en annan tid, hade kunnat ges en annan, icke-sakral

förklaring. Frågeställningarna har varit helt avgörande för tolkningen.

Fornborgarna var ju inte så svåra att hitta och så många som 1 200 är kända i Sverige, beroende på hur man räknar och definierar. Trots denna massiva närvaro i landskapet har forskningen således ännu inte kunnat förklara dem på ett nöjaktigt sätt. Rimligen beror det i huvudsak på vilka frågor som ställts. Någon förutsättningslös forskningsmetodik existerar inte.

Uppgiften att lokalisera och undersöka möjliga tunaanläggningar på slät mark återstår. Till skillnad från hägnader på berg och i skogsmark kan de ha kommit att odlas eller röjas bort.

Förhoppningsvis behöver det ändå inte dröja länge innan också kunskapen om sådana platser kan börja ställas på empirisk grund, liknande de nyssnämnda vi-platserna.

Det möjliga sakrala sambandet mellan platser med namn på tuna och på åker har noterats av flera forskare, senast av Vikstrand (2001:380f) som med gillande refererar äldre förslag om förekomsten av kultområden. Kanske är vi här tunaanläggningarna på spåren i deras mest sofistikerade form? Det kan ha funnits tusentals sådana och uppgiften att lokalisera och studera några av dem borde inte vara omöjlig.

Noter

- 1) Hur skarpa tolkningsskillnader de två forskningstendenserna kan resultera i åskådliggörs i exemplet med Estuna. Namnet har förståtts antingen som "Åsbornas tuna" (Andersson 1968) eller "Asarnas tuna" (Hellberg 1986).
- 2) Parentetiskt kan i sammanhanget påminnas om att Gamla Uppsalas närområde uppvisar tunanamn som Tunåsen för att inte tala om Tuna backar.

Resumé. Dans la partie Est de la Suède centrale, la partie *tuna* d'un nom de lieu est étroitement liée à l'Eglise et à la paroisse. Ceci ne vient apparemment pas d'une quelconque règle. La cause en est plutôt le nom des lieux où étaient célébrées les cultes païens, endroits qui vont plus tard jouer un rôle central pour la population.

La définition linguistique de *tun* est barrière ou clôture. Les lieux de culte finissant par *tuna* doivent sûrement avoir été caractérisés par une sorte d'enceinte. Ces lieux pouvaient se trouver sur une hauteur (appelé anciennes forteresses, conservées en très grand nombre) où tout autre endroit. Parfois devaient-ils être entourés par des formations naturelles.

Les enceintes de pierres sont généralement appropriées à des systèmes de dé-

fense. Toutefois ceci n'est pas prouvé et devrait être au contraire remis en cause. La question appelée "problème de *tuna*" doit être débattue et réglée grâce à des fouilles archéologiques.

Les endroits dont le nom finissent par *tuna*, avaient une importance rituelle. Le nom lui-même disparut après l'introduction du christianisme. Aujourd'hui, il n'est conservé qu'avec le nom de lieu de la même façon que *vi*, *al* et *hov*, qui sont aussi des désignations de places de rites païens.

Ceci montre que le nom de Sigtuna n'est pas unique. Il y a en Scandinavie, outre la ville, plusieurs autres Sigtuna parmi lesquels au moins deux aux origines préchrétiennes.

Il est fort probable que le préfixe *sig* est un euphémisme pour *Oden*, une divinité qui commença à être adorée en Scandinavie vers l'an 200 de notre ère. Ainsi Sigtuna pourrait être interprété comme "le lieu de culte de Oden". Vidé de son appellatif, le nom a migré du voisinage du siège du chef à "Fornsigtuna" (Gamla Sigtuna= Le Vieux Sigtuna) et est devenu le nom de la première ville chrétienne de Suède.

Traduit du suédois par Jacques Vincent

Referenser

- Alving 1938 = *Isländska sagor översatta från fornisländskan och utgivna av Hj. Alving*. Vol. III. Stockholm.
- Andersson, T. 1968. Tuna-problem. *Namn och bygd*.
- Andersson, T. 2007. Zentralorte. Skandinavien. *Onomastich. Hoops Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 34. Berlin & New York.
- Andersson, G. & Dunér, J. 1987. *Gravhägnader i östra Mälardalen*. C-uppsats. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Andrén, A. 2002. Platsernas betydelse. Norrön ritual och kultplatskontinuitet. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Red. K. Jennbert m. fl. Lund.
- Andrén, A. 2004. I skuggan av Yggdrasil. Trädet mellan idé och realitet i nordisk tradition. *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. Red. A. Andrén m. fl. Lund.
- ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm.
- Brate, E. 1918. Åker och Tuna. *Formvännern*.

- Brink, S. 2004. Mytologiska rum och eskatologiska föreställningar i det vikingatida Norden. *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. Red. A. Andrén m. fl. Lund.
- Brink, S. 2007. Ortnamn och bebyggelse i Tierpsbygd. *Land och samhälle i förändring*. Red. E. Hjärtner-Holder m fl. Uppsala.
- Bäck, M. 2008. Vad hände med Lilla Ullevi? Artikel på Riksantikvarieämbetet, UV mitts hemsida (www.raa.se), daterad 2008-08-04.
- Calissendorff, K. 1986. *Ortnamn i Uppland*. Stockholm.
- Carlsson, A. 2005. Tankar kring Torsten och Torborg. *Arkeologi och naturvetenskap. Gyllenstiernska Krappersupstiftelsens symposium nr 6 år 2003*. Lund.
- Carlström, J. 2003. *Gåseborg. Arkeologisk undersökning och kartering av en uppländsk fornborg*. CD-uppsats, Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Edberg, R. 2006. Folk och rövare i Sigtuna stad. *Danagäldernas roll vid samhällsomvälvningen omkring år 1000. Situne Dei*.
- Edberg, R. 2007. Sigtunaleden och mysteriet med de saknade vikingaskeppen. *Situne Dei*.
- Edberg, R. (text) 2007b. *Runriket Täby-Vallentuna*. En handledning, utgiven av Stockholms läns museum. Nacka.
- Eliade, M. 1987 (1959). *The Sacred and the Profane. The nature of religion*. San Diego & New York.
- Eriksson, J. 2006. *Gåseborg. En bortglömd kultplats?* Magisteruppsats i arkeologi. Södertörns högskola. Huddinge.
- Fernstål, L. 2004. *Delar av en grav och glimtar av en tid. Om yngre romersk järnålder, Tuna i Badelunda i Västmanland och personen i grav X*. Stockholm.
- Flacelière, R. 1987. *Dagligt liv i antikens Grekland*. Stockholm.
- von Friesen, O. 1922. Om staden Sigtunas ålder och uppkomst. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* IX.
- Gahrn, L. 1988. *Sveariket i källor och historieskrivning*. Göteborg.
- Gihl, G. 1918. Upplands fornborgar. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* XXIII.
- Hallbäck, S. A. 1952. Sigtunabygdens forna försvar. *Situne Dei* 1949–50.
- Hellberg, L. 1984. Svetjud och Norrlanden. En kompakt forskningsrapport. *Florilegium Nordicum. En bukett nordiska språk- och namnstudier tillägnade Sigurd Fries den 22 april 1984*. Red. B. Liljestrand. Umeå.
- Hellberg, L. 1986. Hedendomens spår i uppländska ortnamn. *Ortnamnsällskapets i Uppsala årsskrift*.
- Holmberg, K. A. 1969. *De svenska Tuna-namnen*. Uppsala.
- Holmgren, G. 1929. Ting och ring. Ett bidrag till diskussionen om de forntida tingsplatserna. *Rig*.
- Hyenstrand, Å. 1989. *Sverige 989. Makt och herravälde I*. Stockholm.
- Hållans, A.-M. 1996. *Kulturlager vid Sigtuna bytomt. Arkeologisk förundersökning*. Rapporter från UV Stockholm 1996:4.
- Jakobsson, M. 1999. *Väg 57, förbifart Gnesta. Arkeologisk utredning*. Rapporter från UV Stockholm 1999:33.
- Johansen, B. & Pettersson, I.-M. 1993. *Från borg till bunker*. Stockholm.
- KHL = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Malmö 1956–1978.
- Kyhliberg, O. 1991. *Gotland mellan arkeologi och historia. Om det tidiga Gotland*. Stockholm.
- Larsson, M. G. 1998. *Svitjod. Resor till Sveriges ursprung*. Stockholm.
- Lindh, M. 2000. *Spår efter odling vid Sigtuna by*. Rapport från UV Stockholm 2000:32.
- Lindqvist, S. 1918. *Åker och Tuna. En ortnamnstudie*. Fornvännen.
- Lovén, Ch. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Stockholm.
- Müller-Wille, M. 2002. Offerplatser på kontinenten. Några exempel från förkristen tid. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Red. K. Jennbert m. fl. Lund.
- Nyman, E. 2005. Sigtuna. Namenkundlich. *Hoops Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 28. Berlin & New York.
- Olausson, M. 1995. *Det inneslutna rummet. Om kultiska hägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1300 f.Kr. till Kristi födelse*. Stockholm.
- Olausson, M. 1996. *Runsa fornborg. En befäst stormannagård från folkvandringstid*. Upplands Väsby.
- Olausson, M. 1997. *Restaurering av två fornborgar. Uppland, Sigtuna och Sollentuna socknar; RAÄ 80 och 84. RAÄ UV Stockholm rapport 1997:29*.

- Olausson, M. 1999. Bronsålderns och den äldsta järnålderns vallanläggningar. *Arkeologi i Norden* 2. Red. G. Burenhult. Stockholm.
- Olausson, M. 2002. *Två uppländska fornborgar*. Rapporter från Arkeologiska forskningslaboratoriet 6. Stockholm.
- Olausson, M. 2007. *Sibro fornborg. Raä 55, Ripsa socken, Södermanland*. Rapporter från Arkeologiska forskningslaboratoriet 9. Stockholm.
- Olausson, M. 2007b. *En vallomgärdad storgård på Lindö utmark*. Rapporter från Arkeologiska forskningslaboratoriet 10. Stockholm.
- Olausson, M. & Lindström, J. 2003. *Fållnäs. Arkeologiska undersökningar del 1*. Rapporter från Arkeologiska forskningslaboratoriet 3. Stockholm.
- Olsson, I. 1976. Tuna-namnen i Sverige – forskningsläget. *Fornvännen*.
- Rietz, J. E. 1867. *Ordbok öfver svenska allmogespråket* (www.runeberg.org).
- Robertson, A. J. 1925. *The Laws of the Kings of England from Edmund to Henry I. Edited and translated*. Cambridge.
- Sahlgren, J. 1932. *Vad våra ortnamn berätta*. Stockholm.
- Sahlgren, J. 1960. Sigtuna. *Ortnamnsällskapets i Uppsala årsskrift*.
- Schnell, I. 1933. En förteckning över fornborgarna i västra Uppland. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* XLIII:2.
- Schnell, I. 1934. Fornborgarna i Västmanlands län. *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift* XXII.
- SOL 2003 = *Svenskt ortnamnslexikon*. Red. M. Wahlberg. Uppsala.
- Steinsland, G. 2007. *Fornnordisk religion*. Stockholm.
- Stenberger, M. 1925. En preliminär undersökning av Ismantorps borg. *Fornvännen*.
- Stenbäck, N. 1994. *Järnålderssamhällets fornborgar*. D-uppsats. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Strid, J. P. 1989. Sigtuna i myt och verklighet. De språkliga källorna till Sigtunas äldsta historia. *Avstamp för en ny Sigtunaforskning*. Red S. Tesch. Sigtuna.
- Strid, J. P. 1993. *Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen*. Stockholm.
- Ström, F. 1997 (1985). *Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid*. Tredje uppl. Göteborg.
- Sundqvist, O. 2004. Uppsala och Asgård. Makt, offer och kosmos i forntida Skandinavien. *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. Red. A. Andrén m. fl. Lund.
- Svensson, K. 2008. Götavi – en vikingatida kultplats. *På väg genom Närke, ett landskap genom historien*. Rapporter från Arkeologikonsult 2008:2925. Red. A. Lagerstedt. Upplands Väsby.
- Söderwall, A. 1894–1928. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. (<http://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>)
- Warmind, M. 2004. ...á theim meidhi, er mangi veit, hvers hann af rötom renn”. Kosmologi og ritualer i det førkristne Norden. *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. Red. A. Andrén m. fl. Lund.
- Wienberg, J. 2004. Sakral geometri. Veje og vildveje till viden. *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. Red. A. Andrén m. fl. Lund.
- Vikstrand, P. 2001. *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen*. Uppsala.
- Vikstrand, P. 2004. Berget, lunden och åkern. Om sakrala och kosmologiska landskap ur ortnamnens perspektiv. *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. Red. A. Andrén m. fl. Lund.
- Wall, Å. 2003. *De hägnade bergens landskap. Om den äldre järnåldern på Södertörn*. Stockholm.
- Zachrisson, T. 2004. Det heliga på Helgö och dess kosmiska referenser. *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. Red. A. Andrén m. fl. Lund.

Rättelser till Rune Edbergs artikel "Sigtunaleden" i Situne Dei 2007. I bildtexten på sidan 81 står Mammenstil, läs Ringerikestil. På sidan 87, rad 15, står tackjärn, läs smidbart järn.